

paměti komunismu (a jejich kolektivní agregáty) nekopírují schematické vnímání historie jako kontinuálního, všeobjímajícího útisku či koncepci dějin postavenou na představě komunistické moci, jež utlačovala společnost. Reflexe vztahu historie a paměti eroduje sklon vysvětlovat historii z „manichejské“ perspektivy: absolutní demonizací minulosti, tj. „totalitního nepřítele“, a na straně druhé idealizací přítomnosti, tedy normativní a institucionální superiority demokracie (demokracie přetlumočené v českých konturách) (Vašíček–Mayer, 2008; Mayer, 2009; Pithart, 2009).

2.5—Češi a komunismus: srovnání dnešních poměrů s dobou před listopadem 1989

Jak jsme viděli na předešlých stránkách, s hodnocením současného demokratického politického systému úzce souvisí postoj veřejnosti ke komunistickému režimu. Z pohledu sociologie se historická paměť váže k rozličným identitám, a tudíž k základním životním hodnotám a kognitivním procesům jak sociálních kolektivit, tak jednotlivců, nikoli k „národu“, resp. veřejnosti jako celku. Veřejnost je totiž de facto jen mechanicky a obrazně sjednoceným agregátem jednotlivců a veřejné mínění, které se vzpírá univerzálnímu přetlumočení, pak můžeme obecně definovat jako rozptýlené a časově determinované stavy vědomí (mínění) politické obce. Ve veřejnosti se zkrátka vyskytují nejrůznější podoby historické paměti, které se odvíjejí od rozmanitosti politických a sociálních identit členů příslušné pospolitosti²⁸.

Celá řada sociologických výzkumů ukazuje, že původní symbolická organizace veřejného prostoru se významně mění už ve druhé polovině devadesátých let. Je spojena s krizí liberální politiky, rozpadem pravicové koalice a s ekonomickými turbulencemi v letech 1996–1997. Všechny tyto procesy přinesly určitou (obecnou) ztrátu kredibility politických institucí (Linek, 2010). Voliči se začínají kategorizovat na ty, kdo v procesu demokratického přechodu a ekonomické transformace získali (na „vítěze“), a na ty, kdo se dostali do marginalizovaného postavení (na „poražené“).

28 Každý výzkum „obrazů minulosti“ s sebou samozřejmě přináší určitá úskalí spojená s rozpomínáním, selektivností paměti, dodatečnou stylizací apod.

Tato dichotomie vyvěrá nejen z objektivního třídního zařazení, ale i ze subjektivních pozic a obav, především z pocitu relativní deprivace. Legitimita režimu přestala kompenzovat v očích veřejného mínění tíživé sociální dopady; začal být pocíťován kontrast mezi (souběžnými) procesy, politickým a ekonomickým přechodem, mezi rychlostí a efektivností demokratizace, mezi pomalostí a neefektivností ekonomické transformace a zavádění prosperujícího a účinného tržního hospodářství. Vytvořila se autentická hrozba pro životní úroveň mnohdy i těch částí společnosti, které se (přinejmenším) s komunistickým režimem výrazněji neidentifikovaly. Program ekonomické transformace začal ohrožovat nejen základní životní zájmy určitých skupin, ale i jejich samotnou existenci (zaměstnanci státních podniků, družstevníci atd.). V české společnosti, podobně jako v ostatních tranzitivních zemích, byl nejméně od poloviny devadesátých let patrný posun od vnímání a hodnocení systémové transformace z hlediska hodnot (tzn. že něco je hodnoceno jako „správné“) k vnímání a hodnocení z hlediska zájmů (jako „výhodnější pro mě a pro lidi jako já“). Došlo k rychlé erozi všeobecně rozšířené důvěry v lepší budoucnost, k podlomení „transformačního entuziasmu“ připisovaného reformám a politickým elitám, které budovaly svůj profil na jejich zavádění.

Důsledky ekonomické reformy znamenaly existenční (a koneckonců i existenciální) úzkost pro velké společenské sektory, zvláště lidi s nižším vzděláním a následně nižší možností uplatnění na trhu práce. Některé skupinové zájmy – odvozené od vnímání životní úrovně, sociálního zabezpečení skupiny, pozice ve statusové hierarchii atd. – zůstaly definovány vzorci a institucemi příznačné etastické sociální struktury autoritářského systému a v prostředí radikální systémové změny vytvořily základnu politických formací, které zachování starého režimu nebo jeho částí obhajují (zejména státem řízenou ekonomiku). V primárních skupinách, které se potýkají s ekonomickými těžkostmi a nejsou s to přijmout novou strategii kompatibilní s tržním prostředím a svobodným duchem liberální demokracie, zůstala výrazně zakořeněná tzv. socialistická mentalita. Více svobody (zvláště v ekonomické oblasti) způsobilo méně rovnosti ve výsledcích, více osobního rizika a odpovědnosti za vlastní osud. To vše vyvolalo nostalgické vzpomínky na „staré dobré časy“.

Šetření CVVM uskutečněné v září 2014 u příležitosti 25. výročí sametové revoluce přineslo (nejen) v této souvislosti zajímavou sondu do názorů české veřejnosti na to, které skupiny patří mezi „winners“

a které mezi „losers“ demokratické transformace, neboli jak zní autentická verze pokládané otázky: „Komu přinesly změny po roce 1989 zisk, a komu naopak ztrátu?“ Identifikace „vítězů“ a „poražených“ po změně politického systému je přitom „objektivně“ vcelku srozumitelná: zisky jsou připsány podnikatelům, odpůrcům komunistického režimu (disidentům), odborníkům, věřícím a mladým lidem. Mezi poražené jsou řazeni zemědělci, komunističtí funkcionáři, dělníci, ale i starší lidé. Poměrně závažné je přesvědčení, že mezi poražené patří i pracovití, slušní a poctiví lidé.

Rok 1989 si vydobyl nebo v budoucnu jistě vydobude pověst kardinálního mezníku (nejen) v našich moderních národních dějinách. Je nebo bude zlomem, který vejde jako stěžejní téma do učebnic. Došlo k fundamentální změně desítky let relativně hladce fungujícího systému direktivní správy a všeprostopující kontroly. Byla restaurována politická pluralita i svobodná ekonomická soutěž. Především ale byla znovuustavena autonomie jedince, jehož lidská a občanská práva se stala nejen formální, ale i fakticky respektovanou součástí právního řádu. Leccos se posunulo do odlišných dimenzí, někdy i ty nejzákladnější obrysy lidského života.

Ať už zastáváme jakákoli hodnotová (ideologická) stanoviska, jen velmi obtížně lze zpochybnit premisu, že dnešní situace je v mnoha směrech unikátní. Aniž by bylo nezbytné uchylovat se k prvoplánově propagandistickým heslům typu „nikdy nebylo lépe“, těžko lze odéstát holá fakta: historické území českých zemí dosud nebylo v dějinách tak bohaté, nezávislé a svobodné jako dnes. Obyvatelé zde žijící nebyli nikdy méně vázání k vrchnosti a povinování mystickému celku (státu, straně, národu, církvi), a naopak nikdy neměli více prostoru pro svéprávné naplňování vlastního osudu a hledání individuálního štěstí (jakým způsobem nebo zda vůbec jsou tyto skutečnosti postřehnuty ve vox populi, je už úplně jiná kapitola). Přesto, jak víme, neexistuje a dost dobře ani existovat nemůže úplná shoda na společně sdílených vzpomínkách na minulý režim a tím pádem ani shoda na hodnocení režimu současného.

Je evidentní, že smířlivost v pohledu před rok 1989, jež některé tolik irituje, má své kořeny v rodinné či jiné skupinové paměti, která je dost odlišná od paměti „oficiální“. Ačkoli polistopadový vývoj šel nezadržitelně (a logicky) k diferenciaci politických hledisek, názorů a postojů, samotný okamžik změny, „bod nula“, je vnímán zřetelnou většinou veřejnosti pozitivně (Kunštát, 2010; Hampl, Vinopal a Šubrt, 2011).

Rok 1989 je jedním z center dějinné paměti. V jistém úhlu pohledu je naší nejbytotnější současností, protože ji v praktickém slova smyslu zakládá (ústavně, psychologicky, právně, politicky).

Přesto je tematizace samotného přechodu k demokracii jakožto klíčového dějinného zlomu s dalekosáhlými důsledky paradoxně obtížná. Možná právě proto, že stále existuje vlivný diskurs o roku 1989 jako vysvobození ze spárů Východu, z importované říše zla, možná právě proto, že je považován za bájný počátek nového věku. Reflexe roku 1989 „zatuhla“ v mytizujících (a polarizujících) stereotypech „komunisté“ a „my obyčejní lidé“ (Pinkas, 2009). Tento polarizující koncept měl své hluboké kořeny v normalizaci, kdy takovéto černobílé vymezení bylo prostředkem znovuoobnovení vlastní identity a integrity lidí jako občanů a zároveň projevem neochoty k hlubší reflexi a strachu přiznat si svá malá normalizační selhání (srov. Holý, 2001). Jeho přežívání ve veřejné rozpravě a částečně i ve veřejném mínění (otázka je, zda většinově) je faktem, který však nevylučuje, že mnozí, a např. voliči KSČM v první řadě, podobnou perspektivu nesdílejí nebo sdílejí jen částečně.

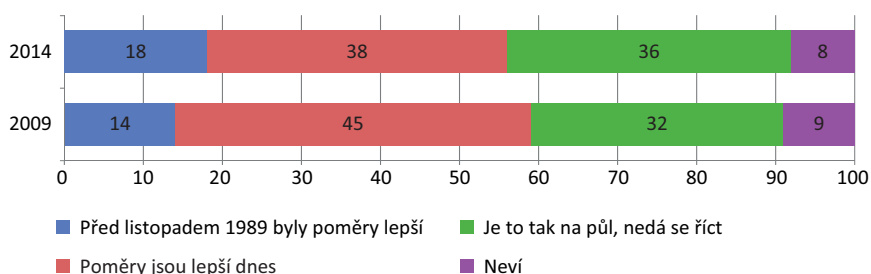
Tezi o významném vlivu událostí roku 1989 v zásadě podporují některé provedené výzkumy (Kunštát, 2013). Jde o historický moment, který ve vědomí občanů nejvíce rezonuje a zřejmě měl či má významný určující vliv na tvarování současných politických názorů. Pozadím jakékoli politické afinity přitom není primárně hodnotové (ideologické) vnímání komunistického režimu a demokratické transformace, ale na individuální úrovni vytvářené a etablované „zájmové“ hodnocení historie i současnosti. Právě (socioekonomický) zájem jako klasická proměnná politických hodnot a postojů (co si chápou jako „výhodnější pro mě a pro lidi jako já“) je zde tudíž nezřídka podstatou jistého hodnotového postoje, který představuje (a politicky přetavuje) tradici minulého, „výhodnějšího“. Právě odlišné paměťové vzorce mohou pomoci osvětlit rozdíly v preferencích politicko-ideologických proměnných. To, jak jsou strukturovány obrazy minulosti uvnitř české společnosti, jak silný, nebo naopak slabý je odstup od komunistického sentimentu, tedy specifické historické vědomí, predestinuje určitou politickou mentalitu.

Proklamativní popis komunistického režimu jako zločinného a zavrženíhodného, příznačný pro mediálně-politický diskurs, je každopádně dosti vzdálen historickému vědomí „běžných lidí“. Jeho projevy jsou často příkrou polemikou s výkladem, který zdůrazňuje temné stránky režimu – zločiny, křivdy, ekonomický a sociální marasmus, zmařené životy a vším prostupující bezmoc spojenou s rezignací. V kontrastu

s takovým pohledem exponují zcela jiná témata, která nelze organicky začlenit do příběhu o „komunistickém zlu“, ale jsou svědectvím o vlastní jedinečné existenci v kontextu doby, osobní výpovědí, jíž doba tvoří spíše základní rámec: budování, rozkvět, klid, řád, spravedlnost, vítězství „správné“ ideje, ale i otázky všedního života, mládí, práce, šťastná rodina, perspektiva...

Výpovědi o minulém jsou zároveň reflexí současného stavu společnosti; je či může být „rozdělena minulostí“. Ten či onen pamětník a účastník žité minulosti (čili soudobých dějin) disponuje vlastním příběhem se spontánním vědomím významu. Každý má jinou, vlastní pravdu totožnou s individuálním příběhem nebo širším kolektivním prožitkem (Suk, 2003). „Pravda o komunismu“ je tedy jak vysoce individualizovaná, tak i odvozená od skupinové zkušenosti, každopádně vždy odlišná či alespoň „netotožná“, často i protikladná k jiným „pravdivým“ příběhům minulosti, a tedy i s jinými akcenty současnosti.

GRAF 2.13—OBECNÉ HODNOCENÍ POMĚRŮ PŘED LISTOPADEM 1989 A V SOUČASNOSTI (V%)²⁹

Při obecném hodnocení situace před sametovou revolucí a po 25 letech demokratické transformace se největší podíl českých občanů (38 %) přiklání k názoru, že v dnešní době jsou poměry lepší. Další více než třetina zaujímala nevyhraněný postoj „tak napůl“ což znamená, že rigorózně neurčili, zda je situace lepší teď, nebo před sametovou revolucí. To, že by poměry byly lepší před listopadem 1989, explicitně deklaruje necelá pětina lidí (18 %). Jak je vidět z časového srovnání (viz graf 2.13), varianta, že poměry byly lepší před listopadem 1989, je

²⁹ Znění otázky: „Od listopadu 1989 uplynulo 25 let. Ať jste zažil dobu před rokem 1989 na vlastní kůži nebo jste o ní slyšel z vyprávění ostatních, pokuste se zhodnotit celkové poměry před listopadem a dnes.“

v letech 2009–2014 zastoupena výrazně menšinou. I na tomto hodnocení se projevuje případná nespokojenost s aktuální politickou situací a je zde vidět ten samý mírný výkyv směrem k lepšímu hodnocení minulosti podobně jako u hodnocení politického systému a trend oslabení tohoto příznivějšího hodnocení v roce 2014.

Jakkoli zejména někteří publicisté tyto a podobné jiné skutečnosti vykládají jako „ztrátu národní paměti“, nezanedbatelná část populace má v tomto smyslu pohříchu paměť velmi dobrou a mysl zachovalou – žilo se jim jednoduše z různých důvodů lépe, nebo alespoň nijak špatně. A také neztotožňují svůj život v tzv. reálném socialismu se státem, degenerovaným vedením či jalovou ideologií. „Žít v socialismu“ pro mnoho lidí zjevně znamenalo něco jiného než to, co hlásala komunistická propaganda.

Otázka na hodnocení před- a polistopadových poměrů byla formulována obecně a byla pokládána všem respondentům, tedy lidem starším 15 let (viz tabulku 2.10). Právě věk je přitom ukazatelem, podle kterého se názory diferencují nejvíce. Mladší lidé ve věkových kategoriích do 45 let zastávají názor, že před listopadem 1989 byly poměry lepší, ve skutečně mizivé míře. Naopak u obyvatel starších 45 let již tento podíl není zanedbatelný a v případě skupiny lidí starších 60 let se blíží jedné třetině. Neznamená to však, že by se mladší ročníky výrazně více klonily k názoru, že situace dnes je lepší, tento názor zastává přibližně stejný podíl dotázaných ve všech skupinách. U lidí do 30 let je totiž výrazněji zastoupena neznalost poměrů, neschopnost situaci zhodnotit (odpovědi „neví“).

Rozdíly v hodnocení před- a polistopadové situace jsou viditelné také s ohledem na vzdělání. Lidé s vyšším dosaženým vzděláním, maturitou nebo vysokou školou ve velmi malé míře zastávají názor, že by předlistopadové poměry byly lepší. Se vzrůstajícím vzděláním lze také pozorovat posilování mínění, že situace dnes je příznivější. V kategorii základního vzdělání je patrný vyšší podíl odpovědí „neví“, což souvisí právě s věkem dotázaných: jsou to většinou mladí lidé, kteří nemají ukončené středoškolské vzdělání.

Také lidé s různou životní úrovní se k této otázce staví odlišně. Občané deklarující dobrou životní úroveň své domácnosti jsou v mnohem větší míře přesvědčeni, že dnešní poměry jsou lepší, naopak u obyvatel se špatnou životní úrovní je možné pozorovat značný podíl těch, kteří zastávají názor, že před revolucí v roce 1989 byla situace lepší. Jisté postoje odlišnosti nalezneme i mezi lidmi se zkušeností a bez

TABULKA 2.10—OBECNÉ HODNOCENÍ POMĚRŮ PŘED LISTOPADEM 1989 A V SOUČASNOSTI
(ROZDÍLY PODLE VĚKU, VZDĚLÁNÍ A SUBJEKTIVNÍ ŽIVOTNÍ ÚROVNĚ, V %)

	PŘED LISTOPADEM 1989 LEPŠÍ POMĚRY	DNES LEPŠÍ POMĚRY	TAK NAPŮL, NEDÁ SE ŘÍCI	NEVÍ
Věk:				
15–19 let	3	46	21	30
20–29 let	5	46	31	18
30–44 let	13	45	36	6
45–59 let	23	32	43	2
60 a více let	31	31	37	1
Vzdělání:				
základní	26	30	31	13
vyučení	22	30	41	7
střední s maturitou	13	41	37	9
vysokoškolské	10	60	27	3
Životní úroveň:				
dobrá	10	53	29	8
ani dobrá, ani špatná	17	32	43	8
špatná	34	20	39	7

Poznámka: V řádcích jsou uvedeny procentuální podíly odpovědí.

zkušenosti s politickou perzekucí v sedmdesátých a osmdesátých letech. Lidé, jejichž blízcí příbuzní byli za normalizace postiženi režimem, jsou ve větší míře přesvědčeni, že poměry jsou lepší dnes, než ti, kdo tuto zkušenost nedeklarují. Z hlediska politických postojů jsou to především stoupenci KSČM, kteří označují poměry před listopadem 1989 za lepší a ve velmi malé míře vidí pozitivněji dnešní situaci.

Dnešní údiv nad tím, že lidé nejsou jaksi automaticky nadšeni ze svobody a kapitalismu, staví na předpokladu, že československý státní socialismus byl nemorální a že takto ho lidé vždy vnímali. Samozřejmě, dějiny komunismu byly *také* dějinami utrpení, strachu i nedostatku všeho možného a z dnešního pohledu i mnohého nepředstavitelného,

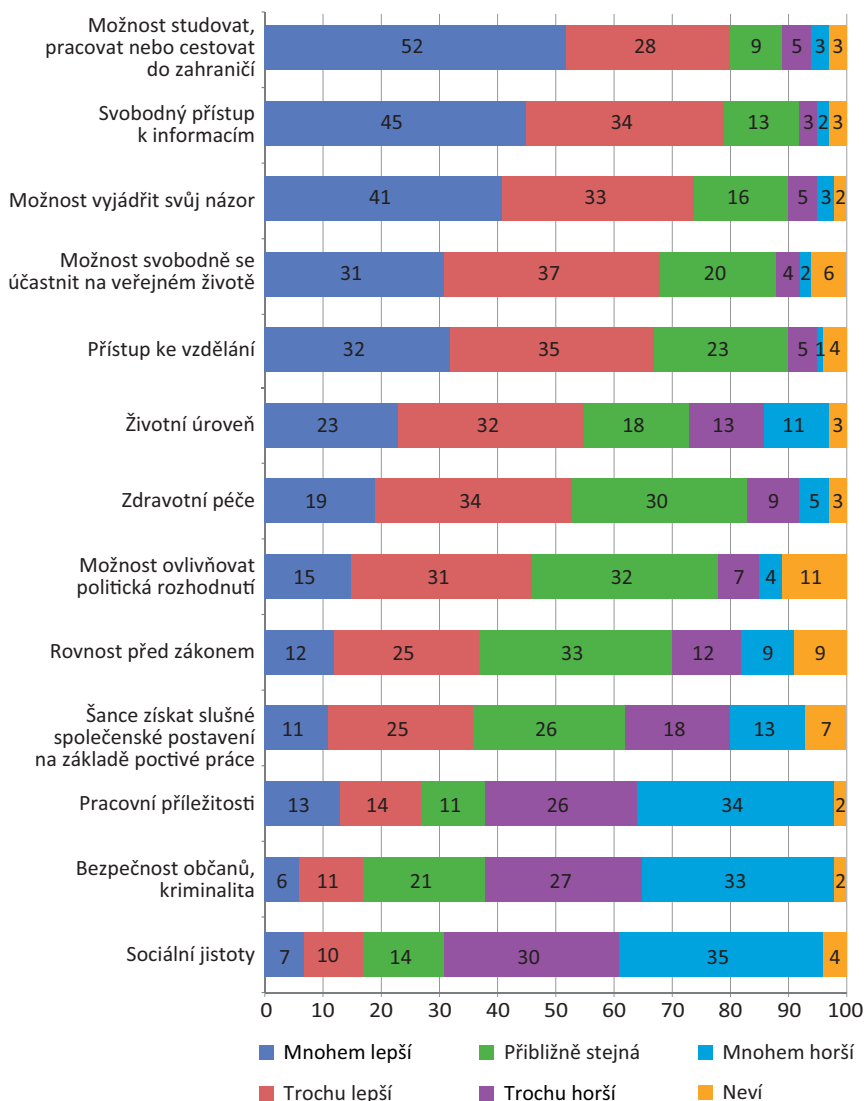
byly ale *také*, a pro některé dokonce *jen* dějinami „normálních životů“, naplněných prací, přátelstvím, rodinou, bezpečím, obětavostí, solidaritou... A právě tyto hodnoty, v jejichž siločarách žili či se domnívali žít své „běžné životy“, mohou někteří lidé přetavit do své svrchovaně subjektivní (jinou nedisponují) představy předlistopadového režimu.

Abychom lépe rozkryli do jisté míry ambivalentní postoje k fundamentální politické změně v roce 1989, podívejme se, jak lidé porovnávají svůj současný život se situací před listopadem 1989 v některých vybraných aspektech.

Co se týče konkrétních hodnocení jednotlivých oblastí, jako lepší oceňují občané taková hlediska života, která lze ztotožnit s hodnotami svobody a občanských práv nabytými po roce 1989, a to zejména možnost studovat, pracovat nebo cestovat do zahraničí, svobodný přístup k informacím, možnost vyjádřit svůj názor a účastnit se na veřejném životě. Středně dobře jsou hodnoceny oblasti jako životní úroveň, možnost ovlivňovat politická rozhodnutí, rovnost před zákonem a šance získat společenské postavení na základě poctivé práce – u těchto položek již nalezneme nezanedbatelný podíl těch, kteří volí neutrální variantu odpovědi, tedy že jejich situace v konkrétní oblasti je přibližně stejná. Převažující záporné hodnocení dnešní doby ve srovnání s komunistickou érou se objevuje především u oblastí, které jsou spojeny s pocitem sociálního komfortu (pracovní uplatnění nebo sociální jistoty) a s problematikou bezpečnosti a kriminality – právě tyto oblasti jsou viděny jako ty, ve kterých je situace jednoznačně horší než před listopadem 1989.

Z hlediska základních sociodemografických charakteristik se v hodnocení jednotlivých oblastí projevuje tendence mladších lidí (resp. lidí v mladším středním věku do 45 let) ve větší míře odpovídat, že dnešní situace je u nich lepší, u obyvatel starších 60 let pozitivní nazírání nalezneme méně často. Podobně lidé s vyšším formálním vzděláním, zejména vysokoškolským, hodnotí situaci v daných oblastech v dnešní, polistopadové době jako lepší než lidé s nižším vzděláním. Nejvýraznější jsou však rozdíly v hodnocení životní úrovně, kdy lidé deklarující dobrou životní úroveň ve výrazně vyšší míře hodnotí dnešní poměry u všech položek pro sebe jako lepší ve srovnání s lidmi se špatnou životní úrovní. Z hlediska politických postojů jsou to především příznivci KSČM, kteří v mnohem menší míře vidí svůj dnešní život ve vybraných oblastech jako lepší a kloní se spíše k negativním variantám odpovědí.

GRAF 2.14—SROVNÁNÍ DNEŠNÍHO ŽIVOTA A ŽIVOTA PŘED LISTOPADEM 1989 V RŮZNÝCH OBLASTECH (V %)³⁰

³⁰ Znění otázky: „Srovnajte některé stránky dnešního života se životem lidí, jako jste Vy, před rokem 1989. Je dnes situace lidí, jako jste Vy, lepší, horší nebo stejná ve srovnání se situací lidí, jako jste Vy, před 25 lety?“

V letech 1998 a 2009 byla opakovaně předkládána k příslušné komparaci poněkud rozšířená baterie témat. Výsledky ovšem není možné korektně srovnávat s posledním výzkumem z roku 2014 na dané téma vzhledem k tomu, že obyvatelé České republiky měli v minulosti posuzovat svou vlastní situaci, a do analýzy jsou proto zahrnuty pouze názory lidí, kterým bylo v roce 1989 15 a více let. Výsledky těchto šetření (viz tabulku 2.11) ovšem stojí za připomenutí zejména z toho důvodu, že z naznačeného časového srovnání plyne, že v názorech lidí, kterým v roce 1989 bylo 15 a více let, postupem času v celé řadě dimenzí společenského i osobního života posilovala kladná varianta odpovědí, tedy přesvědčení, že v dnešní době je situace v nejrůznějších oblastech lepší (i když to nutně neznamená, že v dané oblasti tento názor převažuje – příkladem může být třeba obecný pocit bezpečí).

TABULKA 2.11—SROVNÁNÍ DNEŠNÍHO ŽIVOTA A ŽIVOTA PŘED LISTOPADEM 1989 V RŮZNÝCH OBLASTECH (ČASOVÉ SROVNÁNÍ, V %)³¹

	1998			2002			2006			2009		
	L	L/H	H	L	L/H	H	L	L/H	H	L	L/H	H
Přístup k informacím	65	23	5	68	21	4	74	17	4	80	14	3
Možnost cestovat	67	14	13	76	13	8	76	13	7	77	13	6
Možnost svobodně žít	63	29	6	66	29	3	64	30	3	72	20	6
Možnost otevřeně říkat své názory	59	28	10	58	29	12	60	29	8	65	22	9
Přístup ke kultuře	35	36	25	41	37	18	42	35	20	55	31	11
Životní úroveň	28	28	43	36	29	33	38	34	28	51	22	26
Váš soukromý život	31	45	23	37	45	17	37	43	17	45	35	18
Váš život celkově	–	–	–	–	–	–	39	36	25	45	32	22
Osobní pohoda	31	35	32	37	38	24	38	37	24	44	32	23
Volný čas	26	38	29	31	36	28	31	36	26	39	33	22

31 Znění otázky: „Když porovnáte svůj dnešní život se situací před listopadem 1989, řekl/-a byste, že jste na tom lépe nebo hůře, pokud jde o: ...“

	1998			2002			2006			2009		
	L	L/H	H	L	L/H	H	L	L/H	H	L	L/H	H
Možnost ovlivňovat život v místě, kde žijete	21	45	22	29	48	17	31	48	12	38	42	12
Péče o zdraví	17	36	46	24	39	36	32	39	29	36	31	32
Pocit osobní perspektivy	20	21	44	26	25	37	26	29	31	32	24	32
Možnost ovlivňovat politický život v naší zemi	21	39	25	22	47	21	23	47	18	31	41	18
Společenské postavení	22	41	24	26	46	20	24	44	21	30	39	20
Pracovní uplatnění	20	24	37	25	22	37	24	24	36	28	19	40
Pocit bezpečí	9	18	72	13	24	62	16	23	61	24	26	49
Pocit sociální jistoty	10	14	74	14	19	66	12	23	64	16	20	63
Mezilidské vztahy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	26	56
Zabezpečení ve stáří	11	18	61	12	25	56	13	23	56	15	24	54

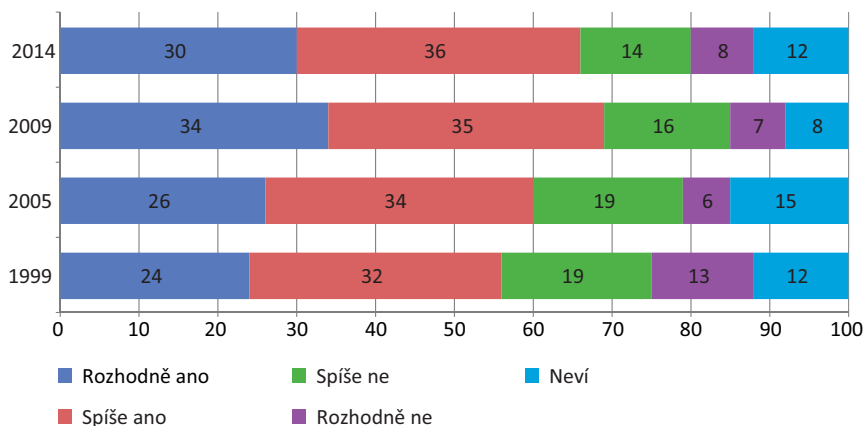
Poznámka: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi „neví / netýká se“. Zvýrazněné kategorie představují ty aspekty života, jejichž hodnocení v čase se v porovnání s předlistopadovou érou kontinuálně zlepšovalo.

Poněkud odlišný pohled nabízejí odpovědi na otázku, zda změna společenského systému v roce 1989 „stála za to“³². Celkovou změnu režimu lidé vnímají převážně kladně, když se v roce 2014, tedy čtvrtstoletí po listopadu 1989, dvě třetiny českých občanů přiklonily k názoru, že změna společenského systému stála za to. Během desetiletí mezi roky 1999 a 2009 zde přitom došlo k posunům ve prospěch kladného hodnocení. Zatímco v roce 1999 byla o přínosu změny režimu přesvědčena jen o něco více než polovina dotázaných (56 %), o deset let později se tento podíl zvýšil již na 69 % (a podobný podíl zastává tento názor i v současnosti). Názor, že změna režimu v roce 1989 stála za to, jde v zásadě napříč politickým spektrem s výjimkou komunistických voličů, mezi nimiž tři čtvrtiny hodnotí změnu jako špatnou. Příznivci změny společenského systému jsou častěji lidé s vysokoškolským vzděláním,

32 Znění otázky: „Ohlédnete-li se zpět, myslíte si, že změna společenského systému u nás, k níž došlo v roce 1989, stála za to?“ Varianty odpovědí: rozhodně ano, spíše ano, rozhodně ne, neví.

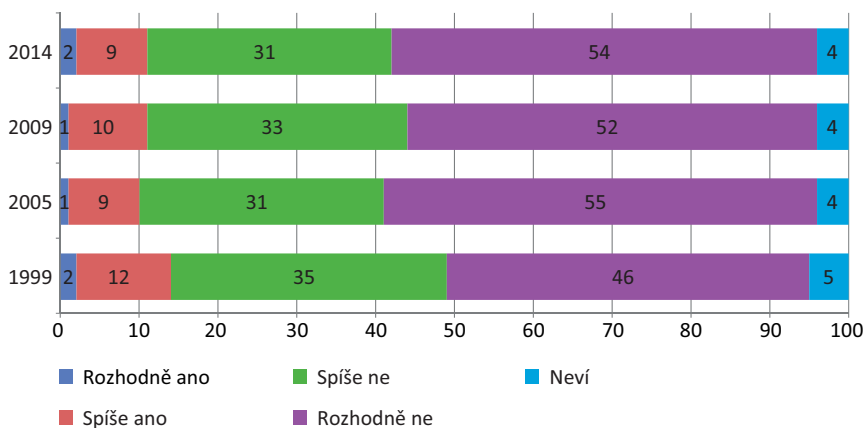
mladší lidé ve věku 18–44 let, obyvatelé Prahy a příznivci stran TOP 09, ODS, ANO a KDU-ČSL. Naopak to, že změna systému za to nestála, si ve větší míře myslí lidé se základním vzděláním, lidé starší 65 let, obyvatelé Moravskoslezského kraje a přívrženci KSČM.

GRAF 2.15—STÁLA ZMĚNA V ROCE 1989 ZA TO? (V %)

Jak už bylo zmíněno v jiném kontextu, většina české veřejnosti zároveň nepovažuje obnovení komunistického režimu za příliš pravděpodobné. Od roku 2005 je podíl respondentů, kteří připouštějí, že se tak v nejbližších pěti letech může stát, víceméně konstantní a představuje zhruba desetinu respondentů. Naopak drtivá většina dotázaných nepovažuje návrat komunistického režimu za pravděpodobný – dlouhodobě se jedná o osm z deseti respondentů.

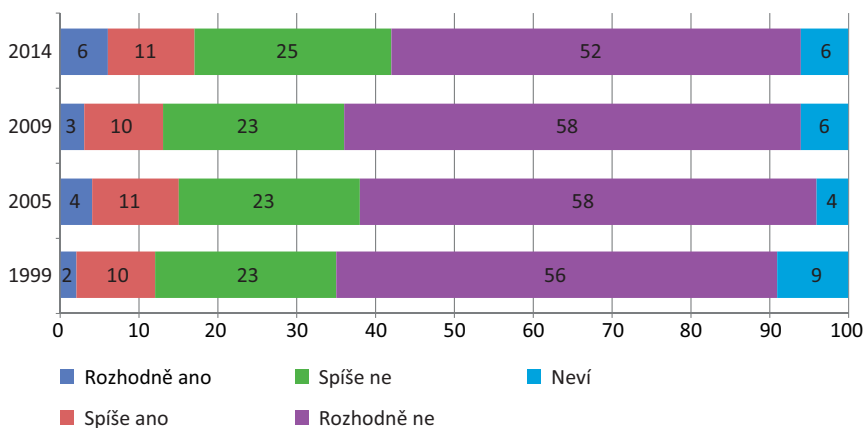
GRAF 2.16—PRAVDĚPODOBNOST OBNOVENÍ KOMUNISTICKÉHO REŽIMU (V %)³³

Současně si drtivá většina lidí návrat komunistického režimu nepřaje: mezi lety 1999 a 2014 podíl této „antikomunistické většiny“ oscilloval kolem 80 %. S obnovením komunistického panství souhlasí průběžně 12 až 17 % populace (odpovědi „rozhodně souhlasí“ + „spíše souhlasí“), přičemž na uvedenou horní hranici se skupina nostalgiků rozrostla právě v jubilejním roce 2014. Častěji se obecně jedná o lidi starší 60 let (konstantně jde asi o čtvrtinu populace z této kohorty) a dle očekávání zejména stoupence KSČM (téměř tři čtvrtiny z nich). Údaj u komunistických voličů ovšem můžeme vnímat také z opačné perspektivy: minimálně čtvrtina z nich by si návrat ke komunismu nepřála.

³³ Znění otázky: „Jak moc je podle Vás pravděpodobné, že by v nejbližších pěti letech byl obnoven komunistický systém?“ Varianty odpovědí: rozhodně ano, spíše ano, spíše ne, rozhodně ne, neví.

GRAF 2.17—SOUHLAS S NÁVRATEM KE KOMUNISTICKÉMU REŽIMU (V %) ³⁴

Pod zastřešením CEORG³⁵ byl na počátku roku 2014 v komparativní perspektivě středoevropského regionu realizován výzkum na téma hodnocení změny systému v roce 1989. V České republice, v Polsku, Maďarsku a na Slovensku byly respondentům předloženy dvě otázky, které zkoumaly názory veřejnosti na to, zda se změna systému vyplatila, nebo nevyplatila, a zda lidem změny po roce 1989 přinesly více užitku nebo více ztrát (Červenka, 2014c).

34 Znění otázky: „Současný politický systém není jediný, který tato země měla. Někteří lidé se domnívají, že by se nám vedlo mnohem lépe, pokud by se zde vládlo jinak. Co si o tom myslíte Vy? Měli bychom se vrátit ke komunistickému způsobu vlády?“ Varianty odpovědí: rozhodně ano, spíše ano, spíše ne, rozhodně ne, neví.

35 C E O R G (The Central European Opinion Research Group) zahrnuje tři instituce zabývající se výzkumem veřejného mínění v České republice (CVVM SOÚ AV ČR, v. v. i. – Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR), v Maďarsku (TÁRKI – Társadalomkutatási Intézet és Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés) a v Polsku (CBOS – Centrum Badania Opinii Społecznej). S CEORG pravidelně spolupracuje i slovenská agentura FOCUS.

TABULKA 2.12—HODNOCENÍ ZMĚNY SYSTÉMU V ROCE 1989 (2014, V %) ³⁶

	ČESKÁ REPUBLIKA	POLSKO	MAĎARSKO	SLOVENSKO
Rozhodně se vyplatila	25	39	12	19
Spíše se vyplatila	38	32	36	37
Spíše se nevyplatila	19	9	24	23
Rozhodně se nevyplatila	10	3	13	10
Neví	8	17	15	11
Vyplatila/nevyplatila	63/29	71/12	48/37	56/33

Poznámka: Hodnoty v tabulce představují procentuální podíly jednotlivých variant odpovědí. Kategorie „vyplatila“ v posledním řádku představuje součet odpovědí „rozhodně vyplatila“ a „spíše vyplatila“, kategorie „nevyplatila“ součet odpovědí „spíše nevyplatila“ a „rozhodně nevyplatila“.

Zdroj: CVVM SOÚ AV ČR, v. v. i., Naše společnost 3.–10. 2. 2014, 1081 respondentů starších 15 let; Polsko – CBOS, 6.–12. 2. 2014, 1020 respondentů starších 18 let; Maďarsko–TÁRKI, 15.–22. 1. 2014, 1007 respondentů starších 18 let; Slovensko – FOCUS, 27. 1. – 5. 2. 2014, 1051 respondentů starších 18 let.

Jak ukazují výsledky zachycené v tabulce, veřejnost ve všech čtyřech zemích se převážně kloní k názoru, že se změna systému v roce 1989 vyplatila. Mezi jednotlivými zeměmi však existují velmi výrazné rozdíly v míře tohoto příklonu. Relativně nejpozitivněji změnu systému hodnotí občané Polska, kde názor, že se změna systému vyplatila, zastává 71 % z nich, a v tom dvě pětiny uvádějí dokonce odpověď, že se „rozhodně vyplatila“. Opačný názor mezi Poláky vyjádřila jen o málo více než desetina oslovených. Na druhém místě v tomto ohledu skončila Česká republika, kde názor, že se změna systému vyplatila, zastává více než třipětinová většina (63 %) respondentů. Mezi nimi se ovšem jako nejčastější objevuje varianta odpovědi „spíše se vyplatila“, což uvedly téměř dvě pětiny dotázaných, zatímco odpovědi „rozhodně se vyplatila“ tvořily jen čtvrtinu v rámci celého souboru. Kromě toho výrazně vyšší byl i podíl těch, kteří si myslí, že se změna systému v roce 1989 spíše či rozhodně nevyplatila, což uvedlo 29 % oslovených

³⁶ Znění otázky: „Vyplatila se nebo nevyplatila změna systému, ke které došlo v roce 1989?“ Varianty odpovědí: rozhodně se vyplatila, spíše se vyplatila, spíše se nevyplatila, rozhodně se nevyplatila.

občanů v České republice. Na Slovensku pak změnu systému příznivě ohodnotilo 56 % dotázaných, přičemž jen necelá pětina ji považuje za rozhodně se vyplativší, opačný názor vyjádřila třetina Slováků. Relativně nejskeptičtější změnu systému v roce 1989 hodnotí obyvatelé Maďarska, kde pouze necelá polovina (48 %) dotázaných ji označila za něco, co se vyplatilo, a jen o málo více než desetina si myslí, že se „rozhodně vyplatila“. Opačný názor, že se změna systému po roce 1989 nevyplatila, v šetření vyjádřila více než třetina (37 %) maďarské veřejnosti.

TABULKA 2.13—PŘINESLY ZMĚNY PO ROCE 1989 LIDEM VÍCE UŽITKU ČI ZTRÁT? (2014, V %) ³⁷

	ČESKÁ REPUBLIKA	POLSKO	MAĎARSKO	SLOVENSKO
Pouze užitek	3	3	3	1
Více užitku než ztrát	34	42	24	26
Stejně užitku jako ztrát	30	27	20	33
Více ztrát než užitku	25	13	31	28
Pouze ztráty	4	2	11	7
Neví	4	13	11	5

Poznámka: Hodnoty v tabulce představují procentuální podíly jednotlivých variant odpovědí.

Zdroj: CVVM SOÚ AV ČR, v. v. i., Naše společnost 3.–10. 2. 2014, 1081 respondentů starších 15 let; Polsko – CBOS, 6.–12. 2. 2014, 1020 respondentů starších 18 let; Maďarsko – TÁRKI, 15.–22. 1. 2014, 1007 respondentů starších 18 let; Slovensko – FOCUS, 27. 1. – 5. 2. 2014, 1051 respondentů starších 18 let.

Dosti podobný obrázek nabízejí i výsledky odpovědí na druhou otázku, zda změny po roce 1989 přinesly lidem spíše užitek, nebo naopak pro ně znamenaly ztrátu (viz tabulku 2.13). I v tomto případě se jednoznačně nejoptimističtější hodnocení objevuje mezi obyvateli Polska, z nichž více než dvě pětiny (45 %) vidí celkovou bilanci změn po roce 1989 jako pozitivní, další více než čtvrtina jako vyrovnanou a jen 15 % soudí, že dopad změn byl spíše či zcela záporný. V České republice názor, že změny po roce 1989 byly lidem spíše k užitku, pak zastávají jen necelé

³⁷ Znění otázky: „Přinesly lidem změny, ke kterým došlo po roce 1989, a) pouze užitek, b) více užitku než ztrát, c) stejně užitku jako ztrát, d) více ztrát než užitku, e) pouze ztráty?“

dvě pětiny (37 %) respondentů, opačný postoj zaujímá 29 % Čechů a podobný podíl považuje celkovou bilanci užítka a ztrát z pohledu lidí za vyrovnanou. Na Slovensku i v Maďarsku byl zaznamenán prakticky shodný, o málo více než čtvrtinový (27 %), podíl těch, kdo změny po roce 1989 hodnotí jako spíše užitečné, avšak opačný názor, že změny po roce 1989 byly lidem spíše ke škodě, zastávali častěji Maďaři (42 %) než Slováci (35 %). Naproti tomu podíl těch, kdo bilanci změn po roce 1989 z pohledu lidí hodnotí jako vyrovnanou, mezi Slováky tvořil jednu třetinu a v Maďarsku to byla pouze jedna pětina.

Analýza dat za Českou republiku z hlediska sociodemografických a jiných třídících hledisek ukázala, že skepse vůči změně systému v roce 1989 a změnám po roce 1989 je navzájem silně provázána.³⁸ V obou případech skepse narůstá s klesající subjektivně deklarovanou životní úrovní vlastní domácnosti, klesajícím příjmem, rostoucím věkem a klesající úrovní dokončeného vzdělání. Z hlediska sebezařazení na levo-pravé škále politické orientace se o změnách v obou případech výrazně kritičtěji vyslovují lidé, kteří se řadí jednoznačně na levici, ke změnám po roce 1989 se poněkud kritičtěji staví i ti, kdo se hlásí k levému středu, zatímco respondenti řadící se na pravici v obou otázkách ve zvýšené míře vyjadřovali pozitivní postoje.

Legitimizační strategie české demokracie a nových politických elit se výrazně opírala o jednoznačné odmítnutí komunistické minulosti jako celku. Sociologické výzkumy ovšem naznačují, že pohled veřejnosti je nepoměrně strukturovanější. A určitým viditelným potvrzením tohoto paradoxu je legální existence a hlavně překvapivá životnost nereformované komunistické strany, tedy politického subjektu s rodomenem v totalitní státostraně.

2.6—Politicko-ideologická orientace českých občanů

Centrum pro výzkum veřejného mínění dlouhodobě zkoumá obecnou politickou orientaci občanů, přesněji řečeno to, ke kterým ideologickým proudům se občané cítí být blízko, a dále také jejich názory na některé základní otázky týkající se role státu ve společnosti, v nichž se

³⁸ Spearmanův koeficient pořadové korelace mezi odpověďmi na obě otázky dosáhl velmi vysoké hodnoty 0,753.